

FILOZOFIJA SLOMLJENOGA I PRAKSA PRESLOŽENOGA

Antropološki aspekti eseja Alfreda Sohn-Rethela o napuljskom odnosu prema tehnici

Andrea Matošević

**Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Filozofski fakultet,
Centar za kulturološka i povijesna istraživanja socijalizma**

U tekstu se analizira sadržaj eseja o Napulju i njegovim stanovnicima iz sredine 1920-ih godina koje je napisao naknadno utjecajni njemački marksistički filozof i ekonomist vrlo blizak Frankfurtskoj školi – Alfred Sohn-Rethel. Ključ za čitanje tih tekstova objedinjenih pod naslovom *Napoli: filozofija slomljenoga* [*Napoli: la filosofia del rotto*] nalazi se u ideji kako za Napolitance tehnika počinje raditi tek kada je “slome” i “podrede” vlastitoj kontroli; ta teza povezuje se s antropološkom teorijom *bricolera* Claudea Lévíja-Straussa te se pritom ukazuje na koncept poroznosti koji u ono vrijeme ima i epistemološku važnost u kontekstu interpretacija talijanskoga juga. Naposljetku, sadržaj se autorovih eseja uspoređuje s dijelom politika i rezultata uvođenja tejlorističke “znanstvene organizacije” rada dvadesetih godina u talijansku i širu privredu.

Ključne riječi: Napulj, tehnika, Alfred Sohn-Rethel, poroznost, tejlorizam

Period od tri godine neprekinutog boravka na terenu gotovo bi sigurno, u kontekstu etno-antropološke znanosti i prikupljanja empirijskog materijala, bio okarakteriziran dovoljno opsežnim za dubinsko uranjanje u svaki predmet istraživanja. Upravo je toliko dugo, od 1924. do 1927. godine, njemački ekonomist i filozof Alfred Sohn-Rethel boravio na jugu Italije, na otoku Capri i u mjestu Positano nadomak grada Napulja u kojem je tih godina živjelo gotovo 860 000 stanovnika. Premda tom neortodoksnom marksističkom misliocu etnografski uvidi vjerojatno nisu bili temeljna preokupacija, a boravak baš na tim lokacijama bio je potaknut prvenstveno mješavinom obiteljskih, intelektualnih i ekonomskih razloga zbog kojih je neko vrijeme mogao boraviti u kući svojega strica u podneblju gdje se s “ekonomskim problemima moglo lakše suočiti”, a koje je pritom bilo mjestom “okupljanja umjetnika i intelektualaca” pa će i za njegovog boravka tamo gostovati “Walter Benjamin, Ernst Bloch, Theodor W. Adorno i Siegfried Kracauer” (Freytag 1991: 47–49; Sohn-Rethel 1978: xiii), njegova tri eseja pisana u tom periodu imaju također, ako ne i prvenstveno, etno-antropološki karakter.

Ugrubo rečeno, dominantan ključ za njihovo čitanje, ili dekodifikaciju, počiva na opažanju i uopćavanju zaključka da se Napolitanci prema jednom od epitoma modernog vremena odnose, barem iz Sohn-Rethelove njemačke – dakle nipošto neutralne – točke gledišta, u potpunosti heteroklitno. Drugim riječima, njihova interak-

cija s tehnikom, strojevima i mehanikom počiva na vrlo prisnom i zainteresiranom odnosu, ali čiji najzanimljiviji aspekt počinje tek kada se tehnika “slomi” i “podredi”,¹ kada se “izgubi iz zamišljene primarne namjene”, odnosno tek kada “postane neoperabilna” (Agamben 2015: 141). Napuljska artikulacija različitosti, njihova lokalna gradska filozofija, pratimo li Sohn-Rethelove uvide, započinje na mjestu gdje standardizacija tehnike prestaje. Gdje upute za upotrebu više ne vrijede, tu nalazimo dovitljivog Napolitanca. To je zasigurno najzanimljivija i teorijskim razmatranjima najpodložnija ideja razložena na stranicama eseja pisanih sredinom dvadesetih godina o glavnom gradu talijanske pokrajine Kampanije i njegovim stanovnicima. Iz tog će razloga dominantna okosnica ovoga rada biti interpretacija autorovih eseja koji se mogu čitati kao sadržaj koji nam govori o poroznosti moderniteta kao i o njegovim lokalnim artikulacijama. Činjenica da je kroz tekstove prožeta i duhovita nota ne oduzima im na značaju, već vrlo vjerojatno govori o duhu grada kakvom je filozof svjedočio pa bi se istaknuti humor u esejima prije mogao shvatiti kao etnografska informacija nego kao podsmjeh, odnosno Sohn-Rethelov osjećaj superiornosti naspram lokalnoga stanovništva u kontekstu moguće međusobne ekonomske nejednakosti.² Naime, gotovo od ujedinjenja Italije pa kroz cijelo dvadeseto stoljeće regije južno od Rima nerijetko su karakterizirane kao mjesta “izvan moderniteta”, “s nedovoljno” ili pak “nesavršenim modernitetom” (Cassano 1996: 3–9) što je utjecalo na genezu sintagme *južno pitanje* [*questione meridionale*]. Potonja je istovremeno, i nerijetko u denigratornim terminima, označavala političko, kulturološko, socijalno, ali i tehnološko-industrijsko zaostajanje juga za sjevernim regijama koje se objašnjavalo i u neodrživim, diskriminatornim, terminima “primitivnijeg” mentaliteta (usp. Borjan 2012: 114). Iako je južno pitanje nedvojbeno važno pri analizi suvremenih tekstova o kulturi talijanskoga juga, ne mislim da je Sohn-Rethel u svojim esejima pri naglašavanju “razlika” napolitanskog načina ophođenja s tehnikom zapao u zamku takvog negativnog diskursa. Drugim riječima, autorov smijeh u esejima skloniji sam interpretirati kao smijeh s njima, nego njegovo ismijavanje Napolitanaca.

U Njemačkoj objavljeni pod naslovom *Das Ideal des Kaputten: Über neapolitanische Technik* eseji su 1991. godine prevedeni, objavljeni i ukoričeni u Italiji pod

¹ *Il rotto*, noseći termin tekstova i knjige, prevodiv je na hrvatski jezik kao razbijeno, slomljeno, skrhanu, a *rottura* također i kao prekid ili raskid. Kroz tekst sam se prilikom prijevoda odlučio u najvećoj mjeri za *slomljeno* budući da dočarava duh odnosa koji autor analizira, a to je zapravo podređivanje funkcija tehnike vlastitoj kontroli. Razbiti je ili skrhati značilo bi samo fizički joj naštetiti, slomiti je pak ima ujedno i metaforički značaj potpunog ovladavanja. Srodan primjer može se pronaći u engleskom jeziku: *breaking a horse*, gdje slamanje zapravo označava pripitomljavanje i potpuno ovladavanje konjem. Zahvaljujem anonimnom recenzentu na ovom komentaru.

² U postskriptumu knjige Carl Freytag navodi da su se snovi “bjegunaca sa Sjevera [prema talijanskome jugu] rastezali od želje za jednostavnijim životom do luksuza života u egzotičnom mjestu (...). Takvi su snovi mogli postati realnost za odabranu manjinu, većinom rentijere i umjetnike (...). No, takav je život trebao i ribare, kuharice, vinare, vrtlare i zidare. *Njihov* je jednostavan život srican ograničenjima potreba, i za mnoge više nije vrijedilo živjeti tamo dolje (...). Tisuće su emigrirale, često u smjeru onih mjesta koja su napuštali oni koji su bili umorni od civilizacije” (Freytag 1991: 46–47). Jug je u takvom europskom migratornom kontekstu za “sjevernjake” ostvarenje “snova”, dočim Sjever od kraja devetnaestog stoljeća predstavlja pokušaj ostvarivanja egzistencije za “juznjake”. Dakako, sudionici u toj vrsti razmjene generirali su ili osnažili simboličku geografiju Sjevera i Juga, dodatno naglašenu okoštavanjem različitih kategorija stanovništva koje u tim procesima sudjeluje. S jedne strane “lutajući proletarijat intelektualaca” (Benjamin prema *ibid.*: 45), rentijeri, umjetnici, putopisci ili turisti te radna emigracija, s druge.

naslovom *Napoli: la filosofia del rotto* povodom međunarodnog kolokvija o Alfredu Sohn-Rethelu održanog u Napulju 3. i 4. listopada 1991. godine.³ Eseji pojedinačno naslovljeni *Ingorgo a via Chiaia* [Zastoj u ulici Chiaia], *Ascesa al Vesuvio nell'anno 1926* [Uspon na Vezuv 1926. godine] i *La filosofia del rotto: della tecnica napoletana* [Filozofija slomljenoga: o napuljskoj tehnici] ujedno su i među prvim tekstovima koje je filozof, autor kapitalnih djela poput *Ökonomie und Klassenstruktur des deutschen Faschismus* i *Geistige und körperliche Arbeit: Zur Epistemologie der abendländischen Geschichte* objavljenih 1970-ih godina, uopće napisao. U tekstu koji slijedi najviše ću pažnje posvetiti trećem i prvom eseju, dok ću u analizi većim dijelom tekst *Uspon na Vezuv 1926. godine* ostaviti po strani. Također, komplementaran i važan tekst o Napulju i njegovim stanovnicima na koji ću se osvrnuti, datiran u isto razdoblje, napisali su Walter Benjamin i Asja Lacis (usp. Benjamin i Lacis 1979).

Tekstovi Alfreda Sohn-Rethela nastali su tijekom prebivanja na specifičnoj lokaciji, ali i za boravka u odsječku sasvim zasebnog perioda talijanske povijesti. No, dok su mjesto i mještani glavni protagonisti ispisanih stranica, *ventennio fascista* (1922. – 1943.) tijekom čijih prvih godina boravi u Italiji nije ni jednom riječju spomenut. Ta je tišina indikativna jer dolazi od autora djela *Ekonomija i klasna struktura njemačkog fašizma* i bjeGUNCA u Englesku pred nacizmom 1936. godine. Iako se i to prešućivanje nudi interpretaciji, napose u kontekstu Frankfurtske škole kojoj je Sohn-Rethel bio blizak, *silenzio* neće biti tema analize *Filozofije slomljenoga*. Bit će dovoljno na ovome mjestu podsjetiti da je fašizam na vlasti u trenutku filozofova gostovanja u Italiji te pretpostaviti da ga autor nije spomenuo ili naknadnim revizijama u tekst interpolirao upravo kako ne bi zasjenio prikaz svakodnevnice Napolitanaca, svoju dominantnu temu koja je – primjerima, ali ponajviše teorijom – najreprezentativnije predočena u eseju *La filosofia del rotto*. Stoga ovome radu prilažem i apendiks, vlastiti prijevod tog teksta s talijanskog jezika, uz intenciju da posluži budućim istraživanjima ili promišljanjima tema koje se iz njega mogu ekstrahirati.

○ heteroklitnom odnosu naspram tehnike

U jednom od rijetkih osvrtu na *Philosophie des Kaputten* koje sam uspio pronaći Giorgio Agamben navodi da je Sohn-Rethel primijetio kako Napolitanci počinju zaista koristiti “tehničke objekte” tek od trenutka u kojem “oni više ne rade; netaknuta tehnika koja dobro i sama funkcionira u njima budi sumnju i osjećaj zazora”. Taj zazor potiče intervencije u njezino “očekivano djelovanje” uz rezultat “tehnološke paradigme” i stava koji su “superiorni onome trenutnom: prava tehnika počinje čim je čovjek sposoban suprotstaviti se slijepom i neprijateljskom automatizmu strojeva i nauči je pomaknuti prema neočekivanim teritorijima i načinima korištenja” (Agamben 2015: 140–141). Ovi uvidi vode do gotovo paradoksalne sintagme “majstora za tehniku

³ Njemačka verzija knjige iz 2018. godine, uz nekoliko fotografija, sadrži i dva eseja koji se ne tiču Napulja i nisu dostupni u talijanskoj verziji: “Sigurds Ratten” i “Dudley Zoo: Eine Elefantengeschichte” (Sohn-Rethel 2018).

koja djeluje”,⁴ ali i sasvim točno udaljavaju od njezina *kaputt/rotto* aspekta, odnosno dominantnog opisa tehnike kao slomljene ili razbijene. *Kaputt* zasigurno nije *la fine*, kraj; ovdje se lomljenje ispostavlja tek početkom njezina prilagođavanja. Stoga bi se prije moglo reći da je ona presložena u nizu nepredviđenih mogućnosti, jer opisane prakse nisu nalik onima, primjerice, britanskih ludita i njihovu uništavanju strojeva. Lomljenje i razbijanje u ovom kontekstu zapravo ukazuju na modularnost tehnoloških objekata, mnogostrukost mogućnosti njihovih funkcionalnosti. Pojedini u nizu primjera zbog kojih je gost “postupno s vremenom” mogao dobiti osjećaj “da je sve već u samom startu proizvedeno razbijeno” (Sohn-Rethel 1991: 39), odnosno steći uvid u heteroklitan odnos s funkcionalnim strojevima jesu i sljedeći:

[U] jednoj prodavaonici mlijeka vidio sam čovjeka koji je bio nevjerojatno ponosan što je uspio ponovo pokrenuti kvarni motor motocikla. Na vrlo maštovit način povezo je mehanizam na dugu vilicu kojom se služio za miješanje vrhnja. Pobjedonosno, stajao je iza pulta, kao da je cijeli svemir u njegovu vlasništvu. (ibid.: 21)

[Napose motori svake vrste pune hrabar arsenal slomljenoga] Dogodilo mi se jednom da sam se našao na moru u barci kojom je upravljao elegantan čovjek impozantnog izgleda koji je strance vodio u razgledavanje Napuljskog zaljeva. Motor je ispuštao u potpunosti neuobičajene zvukove, i osobe koje su se imalo razumjele u problematiku pokazivale su znakove zabrinutosti. Motor se cijelo vrijeme pregrijavao. Kad je dosegao pravu temperaturu, naš je kapetan izvadio kafetijeru, stavio je na motor i ubrzo servirao kavu cijelom društvu. (ibid.: 20–21)

Napolitanac će se miran otisnuti na pučinu motornim čamcem iako se dignuo vjetar i mi ne bismo imali hrabrosti kročiti u tu barku. Nikad ne ide onako kako bi trebao, no na ovaj ili onaj način sve prolazi glatko. Sposoban je prazniti oštećen spremnik benzina kako bi iz njega izvukao vodu s potpunom nonšalancijom i ponovo ga napuniti bez da ugasi motor, i to na samo tri metra od stijena o koje bi se čamac mogao razbiti. (ibid.: 39)

Posebna željeznička pruga, projekt koji je donosio istaknuti nacionalni ponos i koja je možda mogla postati najbrža u Europi, mogla se nazvati dijelom smionog napuljskog arsenala slomljenog [*parte dell'avventurato arsenale napoletano del rotto*]. Odnos kakav Napolitanci gaje prema pojedinim čudesnim djelima

⁴ Ako slijedimo etimologiju riječi *technikós* u značenju vještoga i *téchne* kao vještinu ili umijeće, čini se da Napolitanci o kojima filozof piše, osim objekte vlastite intervencije, i sebe takvim radnjama smještaju u sasvim neočekivanu kategoriju. Znamo li da dizajn upotrebe tehnike, mašina i strojeva od korisnika zahtijevaju standardizaciju korištenja te da njihovo kvarenje i zastoji jesu temelj za “majstorske” intervencije i popravke, a koji mogu biti u potpunosti “domaći” (usp. Lévi-Strauss 1978: 57, 2008) čak i u kontekstima koji takve majstorije nužno ne zahtijevaju, onda nas teze njemačkog filozofa vode na teren treće, ali i posebno interesantne mogućnosti: potpuna prenamjena ili trenutačna prilagodba i sasvim ispravnih tehničkih naprava ili tehničke infrastrukture od Napolitanaca čini nekovrsne majstore “za funkcionalnu, djelotvornu tehniku”. Oni su, barem prema takvom viđenju, zapravo prevodioci njezina standardnog korištenja na “dijalektalnu”, odnosno “zargonsku” i lokalnu inačicu. Ipak, kao što ću pokušati u daljnjem tekstu pokazati, stvari su se i u primjerima koje autor navodi ipak kretale i prema četvrtoj mogućnosti, korištenju i reparaciji već pokvarenih naprava u svrhe za koje nisu prvobitno predviđene.

tehnike, poput željeznice, mogao sam doživjeti tijekom boravka u Castellammareu, napuljskoj vojnoj luci. Želio sam se vratiti u grad vlakom, i upitao sam šefa stanice kada i s kojega perona kreće kompozicija. Nije znao. Okrenuvši se oko sebe, ugledao sam zaustavljen vlak i upitao ga: “Je li to taj vlak?” “Ne, ne znam.” Uputio sam se prema njemu i vidio da se radi baš o tom vlaku. Vratio sam se do šefa stanice i rekao mu: “Ali, to je taj vlak!” A on: “I što s tim? Taj sa sam pokreće; kako bih ja znao gdje ide i kada?” (ibid.: 20)

Ovim bi se primjerima mogao pridružiti i onaj o korištenju alata, gdje Napolitanci “ne toleriraju njegovu prepotenciju” te mu “[p]ogledom zahvaćaju bitak i shvaćaju da se tu ne radi o ničem drugom doli čistoj pojavnosti i obmani. Komad drveta pronađen kraj ceste ili komad krpe jednako će dobro poslužiti” kod “ponovnog osposobljavanja oštećenog automobila” (ibid.: 40, 43). Ta prurčnost i dovitljivost čiji krajnji rezultati mogu ostaviti ambivalentan dojam potpunog “prisvajanja” i “benevolencije”, kao i “pomalo brutalnog” maltretiranja “pravog vlasništva, [jer] u suprotnom se od njega nema ništa” (ibid.), u kontekstu antropološke teorije, barem donekle, djeluju već poznato.

Jer nije li Alfred Sohn-Rethel više od tri i pol desetljeća prije Claudea Lévijsa-Straussa, svojim lokalno ukorijenjenim uvidima i primjerima, ocrtao aspekte prakse “prvobitne nauke”, odnosno figuru *bricolera* – “domaćeg majstora, osobe koja se bavi ručnim radom koristeći se sredstvima zaobilaznim u odnosu na sredstva kojima se služi čovjek od zanata” (Lévi-Strauss 1978: 57)? Nije li njemački ekonomist i filozof još dvadesetih godina primijetio da lokalno stanovništvo “vilicom povezanom na mehanizam motora”, “kavom skuhanom na uzavreлом motoru barke” ili pak “komadom drveta i krpom korištenima kao alatom” zapravo govori “pomoću stvari” “[p]ričajući izborom koji vrši u ograničenom broju mogućnosti o [vlastitom] karakteru i životu” (ibid.: 62)? Stoga u zaključcima poput onih da će se jednom popravljene mašine, tehnika, “s potpunom sigurnošću ponovo pokvariti. Potpuni popravci [Napolitance] odbijaju” ili u tvrdnji da je “protuteža magiji [samostalnog rada strojeva] okolnost da se stvari pokvare: to se dešava brže i češće nego što bi pažljiv pojedinac držao nužnim” (Sohn-Rethel 1991: 40–41)⁵ možemo prepoznati i riječi

⁵ Pažljiviji bi čitatelj u ovim tvrdnjama mogao detektirati specifičan primjer iz “arheologije” praksi intencionalnog i svjesnog kvarenja tehnike, a koji od navedene tvrdnje preko radničkog “opstrukcionizma” u tvornicama “putem ne uvijek jasno primjetnog razbijanja strojeva” i zazora “prema mašinama prisutnog 1810. kao i 1950.” (usp. Ong 2009: 97; Hobsbawm 1952: 63) seže do u suvremeno vrijeme namjerno tvornički ugrađenih kvarova u mehaničke naprave koje se nude na tržištu kako bi se češće i više prodavale. Dok potonji kvarovi imaju za cilj isključivo kapital, a proizvode tretiraju kao lako zamjenjivu robu, kod primjera iz dvadesetih godina analiziranog u ovome tekstu motiv će prije biti simbolički kapital, djelomično definiran i opetovanim povratkom baš tom primjerku mehanike ili stroja. Upravo je to značenje “[p]risvajanja [koje] mora biti primijenjeno u svakom trenutku pobjedničkoga sraza”, odnosno “[p]ravoga vlasništva [koje se] upravo mora moći maltretirati (...) u potpunosti koristiti” (Sohn-Rethel 1991: 43). Ovdje smo zasigurno na tragu jednoga dijela tema kojima se Sohn-Rethel bavio u svojim poznatijim djelima, odnosa “razmjenske i upotrebne vrijednosti”, gdje je onaj razmjenski dio, prema autorovu mišljenju, “reduciran na striktnu uniformnost, eliminirajući razlike među ljudima, robom, lokacijama i datumima. Uniformnost je izražena u monetarnoj funkciji pojedinog komada robe i djeluje kao zajednički nazivnik svim ostalim” (1978: 30). U tom kontekstu “upotrebna vrijednost” kakvu donosi u *Filozofiji slomljenoga* počiva upravo na drugačijem, neuniformnom setu korištenja, kojem bismo kao zajednički nazivnik mogli predložiti upravo – heteroklitnost.

francuskog antropologa kada piše da “[i]ako nikada ne ostvaruje potpuno svoj projekat, domaći majstor u njega uvek unosi nešto svoje” (Lévi-Strauss 1978: 62).⁶

Aspekti su se *Divlje misli* mogli već dvadesetih godina nazrijeti na obali Napuljskoga zaljeva u formi “južnjačke misli” (De Martino 2017: 137), pa će se i antropologova opaska o “nepotpunom ostvarivanju”, odnosno svojevrsnoj permanentnoj nedovršenosti majstorova projekta, još jednom ispostaviti vrijednim uvidom, no ovoga puta na nešto povišenijoj skali. Jer, iako se nisu dublje posvetili kategoriji zanatlija ili majstora kao ni analizi interakcije čovjeka i tehnike, Walter Benjamin i Asja Lacis esej o Napulju također impostiraju u određenim interpretacijskim ključevima. Jedan od dominantnijih koji se u tekstu može pratiti upravo je nedovršenost; oni cijeli Napulj sidre u taj termin čime dodatno ocrtavaju atmosferu i stil života u gradu kojem se:

[j]edva može razaznati gdje je gradnja još u tijeku, a gdje je već započela dotrajalost. Jer ništa se ne zaključuje. Poroznost ne proizlazi samo iz indolencije južnjačkih zanatlija, već i prije svega iz strasti za improvizacijom koja zahtijeva da se prostor i prilika sačuvaju po svaku cijenu. Zgrade se koriste kao javne pozornice. Sve su razdijeljene u bezbrojna, simultano animirana kazališta. Balkon, dvorište, prozor, prolaz, stubište, krov istovremeno su pozornica i kutija. (Benjamin i Lacis 1986: 166–167, kurziv A. M.)⁷

Poroznost je neiscrpni zakon života u gradu, koji se ponovno pojavljuje svugdje. Zrno nedjelje skriveno je u svakom radnom danu, a koliko je radnoga dana u ovoj nedjelji! (ibid.: 168, kurziv A. M.)

Dva su koncepta u ovim citatima indikativna za razumijevanje odnosa s tehničkim napravama: prvi je teatralnost, odnosno performativnost koju Sohn-Rethel eksplisitno ne spominje, ali kojoj kao gost, stranac, zainteresirani promatrač ili pak turist također svjedoči i kojoj je pripušten. Ako je sve u gradu animirano kazalište, kako tvrde Benjamin i Lacis, nema razloga da o “neznanju šefa stanice o satnici i vlaku koji kreće prema Napulju jer se pak sam pokreće” ili “kavi skuhanoj na pregrijanom motoru barke” usred Napuljskoga zaljeva razmišljamo drugačije negoli u terminima izvedbe, odnosno *sprezzature* kao prethodno prostudirane nemarnosti – u ovom slučaju – pripremljene i izvedene za zainteresirane strance. Jer, kao što nas, primjerice,

⁶ Pritom, dakako, ne smatram da između tih autora i njihovih djela postoji uzročno-posljedična veza, već se prije radi o “značajnim koincidencijama” i “teorijsko-terminološkim sličnostima”: Claude Lévi-Strauss divlju misao urođenika približava i pojmu zapadnjačkog *bricolera* kako bi između njih uspostavio znak jednakosti i sličnosti, odnosno kako bi univerzalnu misao kroz tu vezu objasnio. Alfred Sohn-Rethel svoje napolitanske majstore analizira i prikazuje kroz “razlikovanje”, niz specifičnosti i idiosinkrazija, ali koje moraju biti razumijevane i u socijalnom ključu, što je čitljivo tek između redaka njegovih tekstova. Stoga bi se *grosso modo* moglo zaključiti da etno-antropolog kroz sintagmu “domaće majstorije” povezuje i univerzalizira, a filozof odvaja i razlikuje.

⁷ U idućem upečatljivom citatu na tu temu autori su se poslužili, značajno je, u potpunosti antropološkim primjerom: “Ono što Napulj razlikuje od ostalih velikih gradova jest nešto što ima zajedničko s afričkim kraalom; svaki privatni stav ili čin prožet je strujama zajedničkog života. Postojanje je za europske sjevernjake najprivatnija stvar dok je ovdje, kao i u kraalu, to kolektivno pitanje. (...) Dakle, kuća je daleko manje utočište za ljude koji se u nju povlače no što je neiscrpan rezervoar iz kojega cure vani. (...) Baš kao što se dnevna soba ponovno pojavljuje na ulici, sa stolicama, ognjištem i oltarom te tako, samo mnogo glasnije, ulica migrira u dnevnu sobu (ibid.: 171).

Medina Lasansky podsjeća, za fašizma potenciran je koncept “urbanog teatra”, a koji je uključivao performativnost, turizam i virilnost (usp. 2004: 145–183). Iako bi bilo značajno istražiti odnos službeno organizirane teatralizacije i one improvizirane, *popolare*, kakvoj su svjedočili marksistički filozofi 1920-ih godina, za našu analizu bit će važnije istaknuti drugi naglašen aspekt eseja Benjamina i Lacis – *poroznost*, kategoriju u kojoj se “[n]i jedna situacija ne doživljava vječnom, ni jedna figura ne tvrdi ‘ovako i ne drugačije’” (Benjamin i Lacis 1986: 166). Ta kategorija polutanstva, miješanja, prisutna u nizu razina i konteksta govora o samome gradu i njegovim stanovnicima, može biti korisna pri analizi ovdje dominantne teme, nestandardiziranoga i lokalnoga odnosa prema tehničkim napravama.

Poroznost

“Korištena na taj nepredviđen način”, navodi ekonomist i filozof, “moderna tehnika unatoč sebi omogućava sedamnaestom stoljeću da nastavi iako je opskrbljeno električnim tramvajem i telefonskom linijom, izvanrednom pomoći i instrumentarijem na usluzi slobodama ovakvog načina života” i zaključuje da “mehanizmi tu ne mogu predstavljati civilizacijski kontinuitet kakvom su namijenjeni; Napulj sve izokreće naglavačke” (Sohn-Rethel 1991: 44). Istražujući sasvim drugu temu, specifičnosti *iettature* ili *jettature*, napuljske magije čiji se začeci naziru krajem osamnaestog stoljeća, etnolog Ernesto De Martino analizirao ju je krajem 1950-ih godina kao “kompromis između vještijeg čaranja niske ceremonijalne magije i racionalnih potreba stoljeća prosvjetiteljstva”, odnosno “živu ironiju prosvjetiteljske reformabilnosti i racionalizacije svijeta”⁸ te rezultat procesa:

[z]aostajanja u razvoju na ekonomskoj i političkoj razini, odnosno na razini profane ljudske upotrebe tehničkih mogućnosti, učinila su psihološki aktualnima ceremonijalne tehnike trenutka magije u protektivnoj službi individualnog postojanja prinuđenog opstati u svijetu u kojem sve “ide poprijeko” [*va di traverso*]. (De Martino 2017: 162–177)

De Martinovi zaključci, osim što objašnjavaju zašto Sohn-Rethel na toliko mjesta u esejima spominje “magiju” – “neprijateljicu čovjeka” i “karakteristiku stroja koji funkcionira bez zapreka” ili okolnost da se stvari pokvare kao “protutežu magiji [samostalnog rada strojeva]”, dakle ne isključivo kao metaforu već vjerojatno i kao kategoriju čijim je praksama mogao svjedočiti u kontekstu idiosinkrazija talijanskoga juga (usp. De Martino 2002) – govore ponešto o mjestima poroznosti te otpora i

⁸ Ironija iskazana tvrdnjom, navodi etnolog, mnogih stanovnika Napulja, talijanskoga juga, ali i Italije kako *jettatura* “nije istina, ali ja vjerujem”, odnosno ‘ne vjerujem, ali je istinita’” (De Martino 2017: 148). Da ovakav ironičan stav “ne, ali ipak istovremeno da” prema ovom tipu vjerovanja nije rezerviran samo za južne regije i njihove stanovnike pokazuje i “šaljivi” primjer iz Danske koji navodi fizičar Werner Heisenberg: “U blizini našeg letnjikovca u Tisvildu stanuje neki čovek koji je nad ulaznim vratima svoje kuće obesio potkovicu – ona, po drevnom narodnom verovanju, donosi sreću. Kad ga je poznanik zapitao: Pa zar si toliko sujeveren?, odgovorio je: Nisam, razume se; ali kažu da pomaže i kad čovek ne veruje u to” (1972: 150).

gniježdenja “racionalizacije”. Drugim riječima, te su idiosinkrazije u gradu prisutne na razini sinkronije, ali i dijakronije. “Dnevna soba pojavljuje se na ulici, dok ulica migrira u dnevnu sobu” na sličan način kao što će dvadeseto stoljeće biti, u analizi ovdje oba marksistički orijentirana istraživača, propusno prema sedamnaestom ili osamnaestom:

U Napulju sam, u ono vrijeme, imao priliku u jednoj ulici vidjeti manufakturu s baš sedamnaestostoljetnim karakteristikama, upravo kakve je opisao Karl Marx. U toj ulici dugačkoj stotinjak metara, na oštrom zavoju, gornjele je ogromna vatra, kovačnica na otvorenom, u kojoj se talilo olovo. Zid na kojemu je bila smještena peć poprimio je intenzivnu crvenu i žutu boju od plamena, s nevjerojatno impresivnim crnim obrubom. Olovo se pretvaralo u pločice i, još mekano, nosilo na drugu stranu ulice i predavalo prvome u dugom redu radnika koji su sjedili na nogostupu s nogama u odvodnom kanalu. Prvi je rezao rubove, drugi joj je davao formu, treći je nastavljao posao. Ove su se radnje odvijale duž cijele ceste, na kraju koje se akumulirao materijal spreman za prodaju. Manufaktura bez ijedne mašine; pokretana isključivo čekićima, kliještima, škarama i ostalim alatom, osim materijom primom koja je dolazila iz kovačnice. (Sohn-Rethel 1991: 21–22, kurziv A. M.)

Jedan bi od lokalnih odgovora na ovakvo detektiranje poroznosti i stvaranje specifičnog kompromisa – između “magije i racionalnosti”, “sedamnaestog i dvadesetog stoljeća” ili pak od potonjih neodvojivog amalgama “radnoga dana i nedjelje” – mogao biti detektiran u snažnom povijesnom opiranju “anglo-francuskom prosvjetiteljstvu” i stvaranju njegove lokalne napuljske inačice (usp. De Martino 2017: 176). Poroznost, osim što dobro ocrtava postepenu prilagodbu, proces lokalnoga gniježdenja vanjskih modernizirajućih utjecaja u odnosu na njihovo makinalno prihvaćanje, ovdje se ispostavlja posebno važnom interpretativnom kategorijom i u kontekstu antropoloških teorija na prijelazu iz devetnaestog u dvadeseto stoljeće. Dominantne teorije viktorijanskoga perioda stupnjevanja, odnosno striktnosti odvojivosti, klasifikacije i stratifikacije društava koja pripadaju razvojnim “etapama magije, religije ili znanosti” uz prisustvo “prežitaka”, odnosno i u Italiji zagovaranih “atavizama” (Fabietti 2001: 25–27; Milicia 2014: 24; usp. Frazer 1977), na primjerima koje nam donose Sohn-Rethel, Benjamin, Lacis ili pak De Martino, nisu održive. Poroznost je u tom smislu pronicljivija kategorija u odnosu na “prežitak” – za razliku od potonjeg propusnost ne podcrtava “greške” ili “zablude” na putu “progresu” (Fabietti 2001: 25), već ukazuje na brojne procese prilagodbe, pregovaranja ili pak odbijanja ideja ili objekata modernoga vremena u lokalnom miljeu.⁹ U kontekstu talijanskoga juga,

⁹ Primjeri odnosa prema željeznici kao “konkretizaciji ideologije napretka” i istovremenom “spoju inovacije i izuma, industrijalizacije i kolonijalizma, podređenosti, napretka i zaostalosti” (Pogačar 2020: 101), a koje nam donose Sohn-Rethel i De Martino, vrlo su indikativni u tom pogledu: “Tijekom kolovoza, u vrijeme *solleonea* [period od kraja srpnja do sredine kolovoza; ali i ljetne vrućine, op. A. M.], imanentnog toplotnog plašta nad Napuljem, nije postojalo bolje i više okrepjujuće mjesto od željezničkih tunela iskopanih u unutrašnjosti brda Vomero na liniji Rim-Napulj. Ti su iskopi i njihovi svodovi bili nebeski svježi, s vodom koja je kapala sa stjenovitih zidova; upravo su se tamo nalazili mladi, ali također i stariji gdje je vesela pjesma jurila za planinskim odjecima. Ali, kako su ove željezničke kaverne mogle biti mjesta tolike sreće? Lako je odgonetnuti: to je stoga jer

opterećenog pritom i idejama “zaostalosti”, “neupravljivosti”, “primitivizma” kao i pozitivistički elaboriranim teorijama o “južnjačkim fizičkim predispozicijama prema kriminalu” u nizu znanstvenih i umjetničkih djela i disciplina (usp. Borjan 2017: 103–111; Milicia 2014), poroznost se ispostavlja i epistemološkom odrednicom. Bit će stoga nužno okrenuti se jednom, ali posebno važnom odsječku, karakteristikama moderniteta dvadesetog stoljeća koja je u mnogočemu redefinirala ideju rada, majstorske umješnosti, proizvodnje, tehnike kao i obim njezine dostupnosti i korištenja. Temom se “znanstvene organizacije rada” i njezinim posljedicama, važno je podcrtati, Alfred Sohn-Rethel i sam bavio u knjizi *Intellectual and Manual Labour: A Critique of Epistemology*. Utoliko će iduće podpoglavlje supostaviti dvije autorove sadržajne cjeline koje se mogu interpretirati različitim točkama jednoga povezanog procesa – tehnologije proizvodnje i upotrebe tehnike, ali koje se komparativno nisu analizirale.

Lomljenje rada i slamanje tehnologije: dvije perspektive jednog pojmovnog ishodišta

Iako će u uvodu talijanske verzije knjige Silvano Custoza pisati da “[n]itko ne želi niti može u filozofiji tehnike Napolitanaca vidjeti praktičnu kritiku željeznog kaveza tehnologije, alternativu korištenju tehničko-znanstvenog aparata, aktivan opozicijski pokret dehumanizaciji kapitala. Radi se prije o jednom *stilu*” (1991: 8), usporedba koja se sama nameće i iz koje je moguće izvući pojedine zaključke proizlazi, dakako, iz dijela karakteristika vremena u kojem je Sohn-Rethel pisao svoje eseje. Početne dekade dvadesetog stoljeća obilježene su, među ostalim, širenjem “znanstvene organizacije rada”, odnosno tejlorizma u industriji, a koja je u Italiji također bila zagovarana od politički vrlo lijevo orijentiranih radnih organizacija tijekom 1919. i 1920. godine (usp. Maione 1975: 69), kao i za vrijeme naknadnog perioda fašističke dvadesetogodišnjice (usp. Steri 1979).

Tejlorizam i znanstvena organizacija rada iz Sjedinjenih se Američkih Država širila i na europski kontinent – u Njemačku, Čehoslovačku, Belgiju, a upravo će 1926. godine, kada njemački ekonomist i filozof objavljuje esej *Filozofija slomljenoga*, u Italiji biti “[o]snovan Ente nazionale per l’organizzazione scientifica (ENIOS) [Nacionalno tijelo za znanstvenu organizaciju] koji će nekoliko godina predstavljati

tamo dolje, iz neobjašnjivih razloga, nije prolazio ni jedan vlak iako su galerije izgrađene prije gotovo deset godina” (Sohn-Rethel 1991: 19–20). Ernesto De Martino naveo je pak sedamdesetak godina stariji primjer neuspješnog pokušaja izgradnje željeznice kroz južne pokrajine: “Godine 1855.–56. planirana je izgradnja željezničke pruge kroz Puglie. Pokrovitelj projekta bio je inženjer Emanuele Melisurgo iz Barija (...) koji je tvrdoglavo pokušavao uvjeriti Ferdinanda II. da da svoje odobrenje: (...) konačno je dekretom od 16. travnja 1855. kralj odobrio Melisurgeovu izgradnju željeznice koja je trebala povezati Napulj s Brindisijem. No, projekt inženjera iz Barija bio je ostavljen u zraku: predviđao je prikupljanje potrebnog kapitala uz ideju da će se od 3.000.000 stanovnika u pet provincija kroz koje bi željeznica prolazila naći 55.000 ljudi koji bi imali moć pretplate na 4 dionice od 100 dukata godišnje, plaćene u vrlo malim ratama, tijekom četiri godine, s kamatama od maksimalnih 12 ¼ i minimalnih 5 posto. Stvarnost je bila sasvim drugačija: od 55.000 dioničara uspjeli su privući samo njih 1000. (...) Stvarno siromaštvo, provincija i škrtnost, nepovjerenje prema rizicima tvrtke, zavist ljudi (...) prema inženjeru iz Barija koji se tako visoko popeo (...) i napokon stvarni tehnički nedostaci projekta u cjelini, bili su u temelju neuspjeha projekta” (2017: 179–180).

katalizator širenja tejlorističkih ideja i operativnih intervencija” (Steri 1979: 22) u cijeli niz talijanskih proizvodnih pogona. Te ideje i intervencije, bez obzira na specifičnosti implementacije u pojedina postrojenja, kretale su od ideje da ljudi “po prirodi zabušavaju” (Taylor prema Littler 1982: 51; usp. Taylor 1988: 3) te da oni “dovoljno flegmatični da obavljaju manualni posao jesu odveć glupi za razvoj najboljeg puta, ‘znanstvenog načina obavljanja posla’” (ibid.). Rezultat takvog stava i reorganizacije bila je “racionalizacija” proizvodnog radnog procesa koja je, osim nadzora i standardizacije svakog pokreta radnika, značila ujedno i “transfer vještina i iskustva u vlasništvu obrtnika (...) prema menadžmentu te (...) izmicanje moći i kontrole radnika u proizvodnji, ako ne čak i nad proizvodnjom” (Sohn-Rethel 1978: 153–154, kurziv A. M.). Iz tih se razloga o “znanstvenoj organizaciji rada” vrlo često piše kao o procesu koji “lomi”, “razdvaja”, “razvodi” ili pak “usitnjuje” povezanost “ruke i glave”, “misaonog i manualnog dijela radnoga procesa”, “planiranja i izvršavanja” te njegovu “cjelokupnost” fragmentira čineći čovjeka “istovjetnim s mašinom” ili pak “životinjom” (usp. Sohn-Rethel 1978: 153.158; Littler 1982: 48–58; Braverman 2009: 122–125; Gramsci 1979).

Utjecajna filozofija “nužnoga lomljenja radnoga procesa” kakvu zagovara Fredrick Winslow Taylor, a privreda kroz različite izvedenice rado prihvaća, u Italiji je dobrim dijelom suvremenica pronicljivo uočene “filozofije lomljenja tehnike” Alfreda Sohn-Rethela. Međutim, njihovo se gotovo istovjetno pojmovno ishodište artikulira u oprečnim rezultatima te u stubokom različitim, ali ne i nužno nepovezanim kontekstima. Jer, iako o tome nemamo dovoljno informacija u esejima, “prepravljani motocikl u napuljskoj prodavaonici mlijeka” ili “automobil, vlasništvo koje se mora moći maltretirati i u potpunosti koristiti” te “popravljati komadom drva ili krpe” možda su proizvedeni baš pod režimom znanstvene organizacije rada u talijanskoj ili nekoj stranoj tvornici. Bez obzira na tu moguću, spekulativnu, povezanost dvaju različitih koncepata “lomljenja”, razlike su oblikovane ujedno i njihovim obimima, dozezima i utjecajem: s jedne strane stoji službeno ovjereno nacionalno tijelo i standardizirano razdvajanje “intelektualnog i manualnog” dijela rada u najvećim talijanskim postrojenjima poput FIAT-a (Ventura Piselli 1979: 131–149), dok s druge strane njemački filozof ocrtava u potpunosti neusustavljenu lokalnu figuru i filozofiju *bricolera*, “glasnu i anarhoidnu” (usp. Freytag 1991: 52) u svojoj izvedbi slamanja tehnike. Mjesto na kojem su dvije filozofije kontrapunktirane je mjesto spajanja “ruke i glave” u jednu figuru u lokalnom kontekstu tijekom perioda čija privreda nije samo stremila već se i gradila na njihovu striktnom razdvajanju. Nije li Sohn-Rethelov “napuljski krpež” u tom smislu porozan baš kao i kontekst u kojem se odigrava, ne propuštaju li opisane situacije u Napulju fragmente znanja rezervirana za manualnog radnika, ali i tehničara koji razumije kako stroj funkcionira u integralnom smislu te ga pritom zna “pomaknuti prema neočekivanim teritorijima i načinima korištenja”? Na tom poroznom spoju razumijevanja kako funkcionira tehnika i manualne intervencije valja tražiti specifičnosti “južnjačke misli”, *technikósa* za kojega “prava tehnika počinje čim je čovjek sposoban suprotstaviti se (...) automatizmu strojeva” (Agamben 2015: 140–141). Takav se amalgam pritom snažno poigrava standardizacijom načina ko-

rištenja tehnike te je se, barem djelomično, ne libi prevesti na dijalektalnu, lokalnu, i ne nužno svima razumljivu inačicu.

U tom smislu, iako duhovito kroz sve eseje, definiranjem njihove filozofije kao slomljene, i sam Sohn-Rethel djeluje govornikom koji taj dijalekt razumije ili objašnjava samo napola; jer što nam definicija *kaputt/rotto* govori o točki iz koje filozof promatra prakse i načine upotrebe tehnike? Nije li to *point of view* benevolentnog i kreativnog, ali ipak inženjera koji ne elaborira lomljenje eksplicitno kao podređivanje ili kao filozofiju “ponovnog objedinjavanja misaonog i manualnog” u socijalnom kontekstu gdje su ljudi “na to bili prisiljeni. Siromaštvo je uvjetovalo širenje granica” (ibid.). Štoviše, za njega je Napolitanac:

Izrazito sposoban manipulirati neispravnim strojevima [*macchine difettose*]: napredniji od bilo koje tehnike, zna u svakoj opasnosti i često upravo u kvarovima pronaći najpovoljnije rješenje, i u tome je nalik Amerikancu. Više od njega, posjeduje dječju maštu i njihovu sreću; i, kao i djeci, slučaj mu ide u prilog. (Sohn-Rethel 1991: 40, kurziv A. M.)

Ipak, iz prethodne bi se analize prije dalo zaključiti da je Napolitanac gotovo suprotan ili barem vrlo različit od Amerikanca, pogotovo ako je potonji bio zaposlen u postrojenjima koja su dvadesetih godina primjenjivala tejloristički serijski način proizvodnje. Otuđen od vlastitoga rada i infantiliziran u slomljenome radnom procesu gdje mu je dozvoljen uvid u samo jedan njegov manji dio, Amerikanac je anti-pod onim slojevima stanovnika talijanskoga juga u mnogočemu otuđenima od robe široke potrošnje. U tom kontekstu, znajući kako slomiti komad stroja koji posjeduju oni mu se u tijelo uvlače kao “tehničari” i upotrebljavajući ga pritom kao strastveni vlasnici iz njega vlastitim rukama istiskuju magiju i misterij¹⁰ te nad njime uspostavljaju potpunu prevlast.

* * *

Silvano Custoza vjerojatno je u pravu prilikom konstatacije da u filozofiji tehnike Napolitanaca nije moguće vidjeti “aktivan opozicijski pokret dehumanizaciji kapitala” ili pak “praktičnu kritiku željeznog kaveza tehnologije” jer se u tekstovima Sohn-Rethela prije svega radi o “jednom *stilu*”. Budući da stil, dakako, valja shvaćati i kao širu mogućnost odabira ili pak odbijanja određenog načina postojanja i činjenja, možda bi se u ovom lokalnom kontekstu prije moglo govoriti o prilagodbi na “prisilu” socijalnih i materijalnih uvjeta života o kojima se kazuje i kroz specifičan odnos s tehnikom. Primjeri objavljeni baš u vrijeme galopirajuće implementacije znanstvene organizacije rada u širu privredu Apeninskog poluotoka upućuju na značajnu koincidenciju koja pak tu prilagodbu čini posebno indikativnom. Jer kontekst njihovu

¹⁰ Što ne vrijedi za “nesalomljivu” tehniku u koju ne mogu u potpunosti intervenirati, poput “struje”, “telefonskih linija” ili pak “željeznice” (usp. ibid.: 41–42).

zabilježenu *bricolaturu* dvadesetih godina osvjetljava u ipak nešto drugačijem svjetlu u odnosu na brojne “domaće majstorije” (Lévi-Strauss 1978: 57) kakvima je svjedočio svatko tko je, primjerice, promatrao priučenog mehaničara kako osposobljava automobilsku mašinu za rad tako što u nju ugrađuje dijelove iz drugih vozila. Pa ipak, onaj tko je u potpunosti uronjen u kulturu koja obiluje ovakvim primjerima ne doživljava te prakse heteroklitnima, čudnima ili neuobičajenima, one su očekivani standard i na strani su “upotrebne” u odnosu na “razmjensku vrijednost”.¹¹ Također, te društveno uvjetovane vještine mogu značajno utjecati na status i najpriučenijeg majstora (usp. Littler 1982: 18). Iako ih pojedinačno nije imenovao, Napolitance je njemački filozof ipak ovjekovječio u svojim esejima.

“Napoli sve izokreće naglavačke”, to je grad u kojemu “stvari idu poprijeko”, “tehnika koja se ne može kontrolirati nije više dio same tehnike” lako su pamtljive konstatacije i moguće ih je vezati uz poznatiji koncept *topsy-turvydom* prevodiv sa “gdje je sve zbrda-zdola” ili izokrenutost (Lévi-Strauss 2013: 23–25, 2016: 21–26). No, one mogu biti samo dobre ulazne točke pri analizi različitosti na kakvu ukazuju, ni pošto krajnji zaključak pod koji bi se podveo cjelokupni život u bilo kojoj sredini. Jedino na taj način možemo barem donekle kontekstualizirati eseje u vrijeme njihova pisanja, ocrtati epistemološku važnost koncepta poroznosti i propusnosti, a pritom ne naškoditi stilu zaodjenutom u ironiju i humor kojim su prožeti eseji kao i svakodnevnica koju nam ti tekstovi približavaju.

¹¹ Kao što je prethodno i navedeno, “upotrebna i razmjenska vrijednost” teme su kojima se filozof i ekonomist bavio u svojim kapitalnim djelima, a koja jesu u vrlo širokoj vezi s njegovim napuljskim esejima i između kojih je moguće uspostaviti povezanost. Primjerice, kada zaključuje kako “ono što čini formu razmjernosti robe upravo je neodjeljivost [*singleness*] njihovih postojanja” (1978: 43). Dakle, da bi mogla biti razmijenjena, odnosno monetizirana, roba mora ostati intaktna. Čini se da Napolitanci pomicanjem prema neočekivanim načinima korištenja, snažnim intervencijama u njezino tijelo, tehniku u potpunosti smještaju na stranu “uporabne vrijednosti” koja im otvara prostor istovremenog “benevolentnog” i “pomalo brutalnog odnosa” s njom. Iako nemamo konkretnih informacija o tim procesima, moguće je zapitati se mogu li intervencije koje je zajednica gajila kao normu, a koje rezultiraju nekom vrstom unikata, također poprimiti razmjensku vrijednost. Važno je u tom smislu podcrtati da egzistencijalni kontekst definira razmjensku vrijednost, pa je na tom tragu Sohn-Rethel i sam pisao kako su tijekom kriza u Njemačkoj 1930-ih kao i ranije 1923. godine za inflacije koja se izmakla kontroli “velike tvrtke isplaćivale plaće u vlastitoj valuti koju su same izdavale, na primjer ‘Osramov novac’ ako se točno sjećam – u terminima Osram žarulja” (ibid.: 44). Budući da te “privatne valute” nisu bile razmjenjive unutar domaćeg trgovinskog sustava niti su imale međunarodnu stopu, postavlja se pitanje na koje filozof ne nudi odgovor – jesu li zapravo radnici bili plaćeni Osramovim žaruljama? Možda istom onom upotrijebljenom izdržljivom “Osramovom žaruljom” koja je u Napulju istovremeno “sparena s blistavom aureolom Madone općinjavala bojažljive duše” i “mrtva melankolično visjela sa stropa i bivala ismijana u svojoj beznadnoj izdržljivosti” (1991: 41–42). Razmjenska i upotrebna vrijednost na ovim primjerima različitih miljea, ali ne i perioda, imaju zajednički materijalni nazivnik.

Filozofija slomljenoga: o napuljskoj tehnici

[Das Ideal des Kaputten: Über neapolitanische Technik. Prvi put objavljeno u *Frankfurter Zeitung*, 21. ožujka 1926., jutarnje izdanje. Tekst revidiran 1989.]¹²

U Napulju su mehaničke naprave gotovo uvijek slomljene [*rotto*]: samo se vrlo iznimno i čistom igrom slučaja može pronaći nešto netaknuto. Postupno se s vremenom dobiva osjećaj da je sve već u samom startu proizvedeno razbijeno. Ne govorim o kvakama na vratima, koje su u Napulju mitski stvorovi, smješteni tamo isključivo kao ornament; i to jer su vrata tamo samo kako bi bila otvorena ili kako bi se otvorila uz strašnu škripu i treskavicu ako ih nalet vjetra ponovo zalupi. Napulj bi sa zatvorenim vratima bio kao Berlin bez krovova. Ne, ono o čemu govorim jesu tehničke naprave i slični uređaji u punom smislu te riječi.

Nije da ne rade zato što su razbijeni, već jer za Napolitance stvari počinju raditi tek kad su slomljene. Napolitanac će se miran otisnuti na pučinu motornim čamcem iako se dignuo vjetar i mi ne bismo imali hrabrosti kročiti u tu barku. Nikad ne ide onako kako bi trebao, no na ovaj ili onaj način sve prolazi glatko. Sposoban je prazniti oštećen spremnik benzina kako bi iz njega izvukao vodu s potpunom nonšalancijom, i ponovo ga napuniti bez da ugasi motor i to na samo tri metra od stijena o koje bi se čamac mogao razbiti. Ako je potrebno,

istovremeno će i pripremiti kavu kako bi je ponudio gostima suputnicima.¹ I s nevjerojatnom vještinom sposoban je ponovo osposobiti oštećen automobil [*l'automobile difettosa*] služeći se samo komadićem drva koji je slučajno pronašao na cesti; sve to, dok se uskoro, i s potpunom sigurnošću, ponovo ne pokvari. Potpuni ga popravci odbijaju; radije bi u potpunosti odustao od automobila.

Tu za njega nema ničeg čudnog. Dapače, čudio bi se i energično reagirao kada bi ga netko upozorio da to nije ispravan način na koji se koristi motorom ili bilo kojom drugom spravom. Za njega, esencija tehnike nalazi se poglavito u ponovnom pokretanju razbijenih stvari. I izrazito je sposoban manipulirati neispravnim strojevima [*macchine di-*

¹ U tekstu *Ingorgo a via Chiaia* [Začepljenje/Zastoj u ulici Chiaia] objavljenom u istoj knjižici autor opisuje upravo tu situaciju u kojoj se našao: "[Napose motori svake vrste pune hrabar arsenal slomljenoga] Dogodilo mi se jednom da sam se našao na moru u barci kojom je upravljao elegantan čovjek impozantnog izgleda koji je strance vodio u razgledavanje Napuljskog zaljeva. Motor je ispuštao u potpunosti neuobičajene zvukove, i osobe koje su se imalo razumjele u problematiku pokazivale su znakove zabrinutosti. Motor se cijelo vrijeme pregrijavao. Kad je dosegao pravu temperaturu, naš je kapetan izvadio kafetijeru, stavio je na motor i ubrzo servirao kavu cijelom društvu" (op. A. M.).

¹² Esej je preveden s talijanskog jezika. Naslovljen "La filosofia del rotto: della tecnica napoletana", jedan je od tri objavljena u knjizi *Napoli: la filosofia del rotto*, 1991. godine povodom međunarodnog kolokvija o Alfredu Sohn-Rethelu održanog u Napulju 3. i 4. listopada 1991. godine. Ostala dva autorova teksta naslovljena su *Ingorgo a via Chiaia* i *Ascesa al Vesuvio nell'anno 1926*. Oba su teksta nastala tijekom boravka Alfreda Sohn-Rethela u Napulju i okolici grada.

fettose]: napredniji od bilo koje tehnike, zna u svakoj opasnosti i često upravo u kvarovima pronaći najpovoljnije rješenje, i u tome je nalik Amerikancu. Više od njega, posjeduje dječju maštu i njihovu sreću; i, kao i djeci, slučaj mu ide u prilog.

S druge strane, netaknute stvari, one koje, da tako kažemo, funkcioniraju same od sebe, u njemu bude sumnju i mrske su mu; baš jer rade same, ne može se znati kako će i gdje završiti. U trenutku u kojem se činjenice testiraju, a popravljena stvar funkcionira kako je on zamislio, uhvaćen je u patriotski zanos – *živjela Italija!* – i sklon je vidjeti vlastitu zemlju kao predvodnicu civilizacija naroda. No, nikada nije u potpunosti siguran u ta ekstravagantna stvorenja [*creature stravaganti*]: tako je to, primjerice, u slučaju pružne linije Castellammare-Napulj, koja je u pola stoljeća svojega postojanja imala dovoljno vremena postati poznata i bliska, no dešava se da se ponekad ne zna gdje će zapravo završiti. To je barem bila filozofija šefa stanice, kako ju je oblikovao u odgovoru na jedno moje pitanje.² No,

² Ovaj se dio teksta također referira na iskustvo opisano u *Ingorgo a via Chiaia*: "Tijekom kolovoza, u vrijeme *solleonea* [period od kraja srpnja do sredine kolovoza; ali i ljetne vrućine, op. A. M.], imanentnog toplotnog plašta nad Napuljem, nije postojalo bolje i više okrepljujuće mjesto od željezničkih tunela iskopanih u unutrašnjosti brda Vomero na liniji Rim-Napulj. Ti su iskopi i njihovi svodovi bili nebeski svježi, s vodom koja je kapala sa stjenovitih zidova; upravo su se tamo nalazili mladi, ali također i stariji gdje je vesela pjesma jurila za planinskim odjecima. Ali, kako su ove željezničke kaverne mogle biti mjesta tolike sreće? Lako je odgonetnuti: to je stoga jer tamo dolje, iz neobjašnjivih razloga, nije prolazio ni jedan vlak iako su galerije izgrađene prije gotovo deset godina. Posebna željeznička pruga, projekt koji je donosio istaknuti nacionalni ponos i koja je možda mogla postati najbrža u Europi, mogla se nazvati dijelom smionog napuljskog arsenala slomljenog [*parte dell'avventurato arsenale napoletano del rotto*]. Odnos kakav Napolitanci gaje

tu se ništa ne može učiniti: nedodirnite stvari rade same po sebi, što je znak posebne učinkovitosti; čista *force majeure*, nedokučiva poput putova Gospodnjih. U svim slučajevima, protuteža ovoj magiji je okolnost da se stvari pokvare: to se dešava brže i češće nego što bi pažljiv pojedinac držao nužnim. Možda to ovisi o klimi: no to nije ništa strašnoga jer tek kada stvari ne rade može početi kontemplacija činjenice da će, prije ili kasnije, ponovo funkcionirati.

S druge strane, opasni bi mogli postati oni elementi koji su, poput struje, nesalomljivi i za koje se nije moguće sa sigurnošću usuglasiti da su zaista od ovoga svijeta. Napulj za takve fenomene ima posebna mjesta. Takvi duhovni i enigmatični entiteti lebde bez zapreka u slavu vjerskih moći, i u napuljskim prikazima svetoga svečana se Osram žarulja sparuje s blistavom aureolom Madone, opčinjujući bojažljive duše. Doista, teško se može pronaći nešto manje vjerojatno od svakodnevnog funkcioniranja električne struje u Napulju. Osjećamo kozmičku sućut u srcu kad ugledamo jadnu žarulju koja kao mrtva melankolično visi sa stropa, i biva ismijana u svojoj beznadnoj izdržljivosti. Ostaje za shvatiti prema kojoj neumljivoj zakonitosti svaka dva ili tri dana nestane struje u tramvajima: "*Nema električne struje*" ponavlja jednostav-

prema pojedinim čudnim djelima tehnike, poput željeznice, mogao sam doživjeti tijekom boravka u Castellammareu, napuljskoj vojnoj luci. Želio sam se vratiti u grad vlakom, i upitao sam šefa stanice kada i s kojega perona kreće kompozicija. Nije znao. Okrenuši se oko sebe, ugledao sam zaustavljen vlak i upitao ga: "Je li to taj vlak?" "Ne, ne znam." Uputio sam se prema njemu i vidio da se radi baš o tom vlaku. Vratio sam se do šefa stanice i rekao mu: "Ali, to je taj vlak!" A on: "I što s tim? Taj se sam pokreće; kako bih ga znao gdje ide i kada?" (op. A. M.).

na formula koja izražava ovu nebesku volju. Možda bi i telefon funkcionirao normalno kada brojevi ne bi imali vlastiti život [*i numeri non se ne andassero per proprio conto*], a telefonski imenik i telefonske informacije ne bi također skrivali tajnu tih brojeva. No, u Napulju sve to nije više dio same tehnike.

Umjesto toga, tehnika počinje čim čovjek može pružiti otpor slijepom i neprijateljskom automatizmu stroja i može ući u njegov svijet. Tim se činom on pokazuje iznad zakona tehnike jer privsjaja upravljanje strojem, ne toliko kroz učenje o njegovu korištenju prema uputstvima, već otkrivajući u njemu vlastito tijelo. Čineći to, on prvenstveno uništava magiju – neprijateljicu čovjeka – stroja koji funkcionira bez zapreka i smješta se u raskrinkano čudovište i njegovu tupu dušu, zadovoljan što ju je prisvojio i što njome neograničeno vlada u utopiji vlastite svemoći. No on ni ne tolerira prepotenciju alata koji postaje dijelom njegova živućeg tijela: pogledom mu je zahvatio bitak i shvatio da se tu ne radi o ničem drugom doli o čistoj pojavnosti i obmani. Komad drveta ili krpe jednako će dobro poslužiti. Daka-ko, snaga tog prisvajanja mora biti primijenjena u svakom trenutku pobjedničkoga sraza. Prožet strašnim zanosom upravlja automobilom, i ako se ništa ne raspadne ili razbije – zidić kraj ceste, magareća kola ili taj isti automobil – sve su poduzete radnje bile uzalud. Pravo se vlasništvo upravo mora moći maltretirati, u suprotnom se od njega nema ništa. Mora biti korišteno u potpunosti; mora se konzumirati, poništiti. Ali, u velikoj mjeri temeljni odnos Napolitana prema strojevima je benevolentan,

samo pomalo brutalan; i s magarcem je ista stvar.³

Bez primjene u propisane svrhe, tehnika je podvrgnuta najneочеakivanim devijacijama i ulazi sa zadivljujućom i uvjerljivom efikasnošću u teritorije vitalnosti koji su joj prethodno u potpunosti bili strani. Već smo spomenuli Osram žarulju koja uznosi vlastitu

³ Magarac na kojega se u ovome dijelu teksta autor referira glavni je protagonist uvodnog dijela teksta *Ingorro a via Chiaia*. U toj važnoj gradskoj ulici u lipnju 1926. godine Alfred Sohn-Rethel svjedočio je "dramatičnom zastoju prometa". Prouzročila su ga kolica koja je vukao "[m]agarac patuljastoga rasta. Svjetlosive boje, bio je vrlo malen i trbušast; od bernardinca je možda bio viši dva ili maksimalno tri dlana, bio je postojan na svojim kratkim šapama, prekriven gustim i paperjastim krznom. Imao je neproporcionalno veliku glavu: simbol vlastite tvrdoglavosti, bio je gotovo suprotan svojem vlasniku. Prizor u koji se odmah možete zaljubiti i od kojega se više nismo mogli odvojiti. I taj se magarac zaustavio: smjestio se na takav definitivan i nezgodan način na kakav se može smjestiti samo jedan vrlo tvrdoglav magarac. Odbijao je pomaknuti se za ijedan korak unatoč snažnom gestikuliranju i psovanju, unatoč prijetećem pucanju biča njegova vlasnika. (...) Promet se u potpunosti zapetljao i zaustavio. (...) Uzrok zastoja okružen je rastućim brojem ljudi, i čak bi se moglo reći da je promet crpio zadovoljstvo iz začepjenja (...). Bila je to vrlo krizna situacija, no unatoč tome ljudi su se zanimali za magarčića. Izlazili su iz automobila i prelazili cestu noseći svežnje slame, peršin i koprivu, čak i cvijeće koje su gurali životinji pod nos i usta (...). Djelovalo je kao da tu zelenjavu uzgajaju direktno u vlastitim automobilima. No, do *ciuccia* sva ta pažnja i luksuz nisu dopirali. Nije se pomicao ni koraka, ni naprijed ni natrag. Napori Napolitana ukazivali su na to da su se udaljili od svoje ruralne prošlosti, no bez da su pritom u potpunosti postali građanima; suživjeli su u svojem gradu kao u velikom selu. To je, barem tijekom dvadesetih godina, još uvijek bila istina". Na kraju teksta autor donosi i završetak priče o zastoju: "Jedan od *scugnizza* [najniži rang *camorre*, dječaci bez roditelja i kuće. U Napulju ih se nazivalo *rodacima San Gennara*] okrenuo se oko magarca i velikom elegancijom, bez savjetovanja, uspio se uloviti za njegove uzde i udariti ga nogom ispod trbuha. Magarčev se rep podigao i ostao zategnut: čuo se dugačak zvuk *ppfffft*. Beštija se oslobodila, a vlasnik je kolica uzalud pokušao izbjeći smrad: sjedio je na presudnom mjestu. Magarac je postao mršaviji, i pomalo je kontrahirao na svoj uobičajen volumen. Zanjakao je i nastavio kasati. To je bilo začepjenje u ulici Chiaia, u Napulju" (op. A. M.).

slavu osvjetljujući Madonu. Kao drugi primjer može poslužiti moto-kotač koji, oslobođen prinude uništenog motocikla i okrećući se oko blago ekscentrične osi, sada služi za miješanje vrhnja u jednoj mljekari.⁴ Korištena na taj nepredviđen način, moderna tehnika unatoč sebi omogućava sedamnaestom stoljeću da nastavi, iako je opskrbljeno električnim tramvajem i telefonskom linijom, izvanrednom pomoći i instrumentarijem na usluzi slobodama ovakvog načina života. Mehanizmi tu ne mogu predstavljati civilizacijski kontinuitet kakvom su namijenjeni; Napulj sve izokreće naglavačke.

Modernoj je tehnici namijenjena ista sudbina zapuštenih tračnica koje se, same i zahrđale, spuštaju ulicama Montesanta.⁵ Velika vika oko realizacije

smionih projekata koji su, ne zna se više ni kada zagovarani, sada je izbljedjela i zaboravljena. Tvrdo glava učinkovitost prska vodu, koju crpi iz tko zna kojega cjevovoda, djeca se na ulici zabavljaju puneći njome usta, dok se cijelo susjedstvo veseli tom neočekivanom, blagotvornom izvoru. Stoga, u ovom gradu, alati sofisticiranije tehnike [*strumenti della tecnica più sofisticata*] završe u službi jednostavnijih funkcija, za koje nisu bili zamišljeni. Usprkos njima u potpunosti transformirani, ispostavljaju se beskorisnima za svoje izvorne svrhe.

S talijanskog jezika preveo
Andrea Matošević

⁴ Ova zamjedba također ima vlastiti elaborirani dio u tekstu koji se tiče ulice Chiaia: "Drugi put, u jednoj prodavaonici mljeka, vidio sam čovjeka koji je bio nevjerojatno ponosan što je uspio ponovo pokrenuti kvarni motor motocikla. Na vrlo maštovit način, povezo je na mehanizam dugu vilicu kojom se služio za miješanje vrhnja. Pobjedonosno, stajao je iza pulta, kao da je cijeli svemir u njegovu vlasništvu" (op. A. M.).

⁵ Montesanto je brdo i kvart u Napulju do kojega vozi uspinjača.

LITERATURA

- Agamben, Giorgio. 2015. *Nudità*. Roma: Nottetempo.
- Benjamin, Walter i Asja Lacis. 1979. "Naples". U *Walter Benjamin. Reflections. Essays, Aphorisms, Autobiographical Writings*. Peter Demetz, ur. New York i London: Harcourt Brace Jovanovich, 163–173.
- Borjan, Etami. 2012. "Magija i religija u djelima Ernesta De Martina. Pogansko-katolički sinkretizam u religijskim tradicijama južne Italije". *Etnološka tribina* 42/35: 113–134.
- Borjan, Etami. 2017. "Talijanski jug u povijesti, kulturi i na filmu. *Književna smotra*. Časopis za svjetsku književnost 49/4: 103–123.
- Braverman, Harry. 2009. "Scientific Management". U *Industrial Work and Life. An Anthropological Reader*. Massimiliano Mollona, Geert De Neve and Jonathan Parry, ur. Oxford, New York: Berg, 111–129.
- Cassano, Franco. 1996. *Il pensiero meridiano*. Bari: Editori Laterza.
- Custoza, Silvano. 1991. "Un ricordo". U *Napoli. La filosofia del rotto*. Silvano Custoza, ur. Napoli-Milano: Alessandra Caròla Editrice, 7–11.
- De Martino, Ernesto. 2002. *La terra del rimorso. Il Sud, tra religione e magia*. Milano: Net.
- De Martino, Ernesto. 2017. *Sud e magia*. Milano: Feltrinelli.
- Fabietti, Ugo. 2001. *Storia dell'antropologia*. Bologna: Zanichelli.
- Frazer, James George. 1977. *Zlatna grana. Proučavanje magije i religije*. Beograd: Beogradski izdavačko-grafički zavod.
- Freytag, Carl. 1991. "Alfred Sohn-Rethel in Italia, 1924 – 1927". U *Napoli. La filosofia del rotto*. Silvano Custoza, ur. Napoli-Milano: Alessandra Caròla Editrice, 45–57.
- Gramsci, Antonio. 1979. "Americanismo e fordismo". U *Taylorismo e fascismo. Le origini dell'organizzazione scientifica del lavoro nell'industria italiana*. Francesco Steri, ur. Roma: Grafiche Tavolacci, 53–71.
- Hajzenberg, Verner. *Fizika i metafizika*. Beograd: Nolit.
- Hobsbawm, Eric J. 1952. "The Machine Breakers". *Past and Present* 1: 57–70. <https://doi.org/10.1093/past/1.1.57>
- Lasansky, D. Medina. 2004. *The Renaissance Perfected. Architecture, Spectacle and Tourism in Fascist Italy*. University Park: The Pennsylvania State University Press.
- Lévi-Strauss, Claude. 1978. *Divilja misao*. Beograd: Nolit.
- Lévi-Strauss, Claude. 2008. *Claude Lévi-Strauss. In His Own Words*. Arte Editions.
- Lévi-Strauss, Claude. 2013. *Antropologija i moderni svijet*. Zagreb: TIM press.
- Lévi-Strauss, Claude. 2016. *We are all Cannibals. And Other Essays*. New York: Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/levi17068>
- Littler, Craig R. 1982. *The Development of the Labour Process in Capitalist Societies*. London: Heinemann Educational Books.
- Maione, Giuseppe. 1975. *Il biennio rosso. Autonomia e spontaneità operaia nel 1919–1920*. Bologna: Il Mulino.
- Milicia, Maria Teresa. 2014. *Lombroso e il brigante. Storia di un cranio conteso*. Roma: Salerno editrice.
- Ong, Aihwa. 2009. "The Production of Possession. Spirits and the Multinational Corporation in Malaysia". U *Industrial Work and Life. An Anthropological Reader*. Massimiliano Mollona, Geert De Neve and Jonathan Parry, ur. Oxford, New York: Berg, 83–105. <https://doi.org/10.4324/9781003085706-6>
- Pogačar, Martin. 2020. "Infrastruktura imaginacije. Pruga, napredak, budućnost". U *Duh Pruge. Zbornik radova o knjizi E. P. Thompsona*. Andrea Matošević i Tanja Petrović, ur. Beograd: Fabrika knjiga, 101–126.
- Sohn-Rethel, Alfred. 1978. *Intellectual and Manual Labour. A Critique of Epistemology*. London, Basingstoke: The Macmillan Press Ltd. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-15867-6>
- Sohn-Rethel, Alfred. 1991. *Napoli. La filosofia del rotto*. Napoli, Milano: Alessandra Caròla Editrice.
- Sohn-Rethel, Alfred. 2018. *Das Ideal des Kaputten*. Freiburg, Wien: ça ira-Verlag.
- Steri, Francesco (ur.). 1979. *Taylorismo e fascismo. Le origini dell'organizzazione scientifica del lavoro nell'industria italiana*. Roma: Grafiche Tavolacci.
- Steri, Francesco. 1979. "Introduzione". U *Taylorismo e fascismo. Le origini dell'organizzazione scientifica del lavoro nell'industria italiana*. Francesco Steri, ur. Roma: Grafiche Tavolacci, 5–27.
- Taylor, Frederick Winslow. 1998 [1911]. *The Principles of Scientific Management*. Mineola, New York: Dover Publications.
- Ventura Piselli, Piero. 1979. "La società anonima 'Fiat'". U *Taylorismo e fascismo. Le origini dell'organizzazione scientifica del lavoro nell'industria italiana*. Francesco Steri, ur. Roma: Grafiche Tavolacci, 131–149.

The Philosophy of the Broken and the Practice of the Rearrangement. Anthropological Aspects of Alfred Sohn-Rethel's Essays on the Neapolitan Attitude Towards Technology

The text analyses the content of essays on Naples and its inhabitants from the mid-1920s, written by the influential German Marxist philosopher and economist Alfred Sohn-Rethel, who was very close to the Frankfurt School. The key to reading these texts, published under the title "Napoli: The Philosophy of the Broken" (*Napoli: la filosofia del rotto*), lies in the idea that, for the Neapolitans, technology begins to work only when it is "broken" and "subordinated" to complete control of its owners; this thesis is connected with Claude Lévi-Strauss's anthropological theory of bricolage. This text also highlights the concept of *porosity*, which at that time also had epistemological importance in the context of interpretations of the Italian south. Finally, the content of the author's essays is compared with policies and results of the introduction of the Taylorist "scientific organization" of labor in the 1920s into the Italian economy and beyond.

Keywords: Naples, technology, Alfred Sohn-Rethel, porosity, Taylorism